MARKAZIY OSIYODA ISLOM MOLIYASI VA MIKROKREDIT RIVOJLANISHI

Yo'ldosheva Zebinisobegim Farrux qizi
Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.21272670

Annotatsiya. Mazkur maqolada Markaziy Osiyo mamlakatlarida islom moliyasi va mikrokredit tizimining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari hamda zamonaviy iqtisodiyotdagi o'rni kompleks ravishda tahlil qilinadi. Islom moliyasining asosiy tamoyillari, jumladan foizsiz moliyalashtirish, foyda va zararni taqsimlash, aktivlarga asoslangan moliyaviy operatsiyalar hamda ijtimoiy adolatni ta'minlash mexanizmlari yoritiladi. Shuningdek, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston va O'zbekiston tajribalari o'zaro qiyosiy tahlil qilinib, mikromoliyalashtirishning kambag'allikni qisqartirish, kichik biznesni rivojlantirish, ayollar va yoshlar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlashdagi roli baholanadi. Tadqiqot davomida xalqaro moliya institutlari, jumladan Islom taraqqiyot banki, Islom moliyaviy xizmatlar kengashi hamda boshqa xalqaro tashkilotlarning statistik ma'lumotlari va ilmiy manbalari asosida tahlillar amalga oshirildi. Natijalar Markaziy Osiyoda islom moliyasi bozorining rivojlanishi uchun huquqiy bazani takomillashtirish, innovatsion moliyaviy texnologiyalarni joriy etish, raqamli mikromoliyalashtirish xizmatlarini kengaytirish hamda davlat va xususiy sektor hamkorligini kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi.
Kalit so'zlar: islom moliyasi, mikrokredit, Markaziy Osiyo, murabaha, musharaka, mudaraba, ijara, sukuk, takaful, moliyaviy inklyuziya, fintech, iqtisodiy rivojlanish.

Аннотация. В данной статье проводится всесторонний анализ формирования, этапов развития и роли исламских финансовых и микрокредитных систем в странах Центральной Азии. Выделены основные принципы исламского финансирования, включая беспроцентное финансирование, распределение прибыли и убытков, финансовые операции на основе активов и механизмы обеспечения социальной справедливости. Также сравнивается опыт Казахстана, Кыргызстана, Таджикистана, Туркменистана и Узбекистана, оценивается роль микрофинансирования в сокращении бедности, развитии малого бизнеса и поддержке женского и молодежного предпринимательства. В ходе исследования анализ проводился на основе статистических данных и научных источников международных финансовых институтов, включая Исламский банк развития, Исламский совет финансовых услуг и другие международные организации. Результаты указывают на необходимость совершенствования правовой базы для развития рынка исламского финансирования в Центральной Азии, внедрения инновационных финансовых технологий, расширения цифровых микрофинансовых услуг и укрепления сотрудничества между государственным и частным секторами.
Ключевые слова: исламское финансирование, микрокредитование, Центральная Азия, мурабаха, мушарака, мудараба, иджара, сукук, такафул, финансовая инклюзия, финтех, экономическое развитие.

Abstract. This article comprehensively analyzes the formation, stages of development and role of Islamic finance and microcredit systems in the countries of Central Asia. The main principles of Islamic finance, including interest-free financing, profit and loss sharing, asset-based financial transactions and mechanisms for ensuring social justice, are highlighted. Also, the experiences of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan

are compared and the role of microfinance in poverty reduction, small business development, and support for women and youth entrepreneurship is assessed. During the study, analyses were carried out based on statistical data and scientific sources from international financial institutions, including the Islamic Development Bank, the Islamic Financial Services Council and other international organizations. The results indicate the need to improve the legal framework for the development of the Islamic finance market in Central Asia, introduce innovative financial technologies, expand digital microfinance services and strengthen public-private sector cooperation.

Key words: Islamic finance, microcredit, Central Asia, murabaha, musharaka, mudaraba, ijara, sukuk, takaful, financial inclusion, fintech, economic development.

Kirish. XXI asrda jahon moliya tizimi raqamlashtirish, moliyaviy innovatsiyalar va barqaror rivojlanish tamoyillari ta'sirida tubdan o'zgarib bormoqda. An'anaviy bank tizimi bilan bir qatorda axloqiy va ijtimoiy mas'uliyatga asoslangan muqobil moliyalashtirish mexanizmlariga bo'lgan talab sezilarli darajada ortmoqda. Shunday mexanizmlardan biri islom moliyasi bo'lib, u foiz (ribo)ni taqiqlash, tavakkalchilikni adolatli taqsimlash, real aktivlarga asoslangan moliyalashtirish hamda iqtisodiy faoliyatning shaffofligini ta'minlash kabi tamoyillarga asoslanadi. Mazkur tamoyillar nafaqat musulmon aholisi ko'p bo'lgan mamlakatlarda, balki rivojlangan iqtisodiyotlarda ham barqaror va inklyuziv moliyaviy tizimni shakllantirish vositasi sifatida e'tirof etilmoqda. So'nggi yigirma yil davomida islom moliyasi jahon moliya bozorining eng tez rivojlanayotgan segmentlaridan biriga aylandi. Islom banklari, sukuk (islom obligatsiyalari), takaful (islom sug'urtasi), islom investitsiya fondlari va islom mikromoliyalashtirish institutlari ko'plab davlatlarda iqtisodiy taraqqiyotning muhim omiliga aylangan. Ushbu tizimning asosiy afzalligi shundaki, moliyaviy operatsiyalar real iqtisodiy faoliyat bilan uzviy bog'lanadi, spekulyativ bitimlar cheklanadi, moliyalashtirish ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarini rivojlantirishga yo'naltiriladi. Natijada kapitalning iqtisodiyotdagi aylanishi samaraliroq tashkil etilib, moliyaviy inqirozlar xavfi nisbatan kamayadi. Bugungi kunda dunyo aholisining qariyb chorak qismi musulmonlardan iborat bo'lib, islom moliyasiga bo'lgan ehtiyoj yil sayin ortib bormoqda. Shu bilan birga, ekologik, ijtimoiy va korporativ boshqaruv (ESG) tamoyillarining keng qo'llanilishi, barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish zarurati hamda mas'uliyatli investitsiyalarga bo'lgan qiziqish islom moliyasining xalqaro moliya tizimidagi ahamiyatini yanada kuchaytirmoqda. Islom moliyasining axloqiy tamoyillari Birlashgan Millatlar Tashkilotining Barqaror rivojlanish maqsadlari bilan uyg'unlashib, kambag'allikni qisqartirish, munosib mehnatni ta'minlash, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va ijtimoiy tenglikni mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Markaziy Osiyo tarixan Buyuk Ipak yo'lining muhim iqtisodiy va savdo markazlaridan biri bo'lib, Sharq va G'arb o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarning rivojlanishida alohida o'rin egallagan. Mintaqa xalqlarining asrlar davomida shakllangan savdo-moliyaviy madaniyati hamda islom sivilizatsiyasi bilan uzviy bog'liqligi bugungi kunda islom moliyasini rivojlantirish uchun qulay ijtimoiy va madaniy zamin yaratadi. Qozog'iston, O'zbekiston, Qirg'iziston, Tojikiston va Turkmaniston iqtisodiyotlari bozor munosabatlarini chuqurlashtirish, moliyaviy xizmatlar sifatini oshirish va investitsion muhitni yaxshilash bo'yicha izchil islohotlarni amalga oshirmoqda. Shu nuqtai nazardan, islom moliyasi mintaqa iqtisodiyoti uchun qo'shimcha investitsiya manbalarini jalb etish, moliyaviy inklyuziyani kengaytirish va xususiy sektorni qo'llab-quvvatlashning istiqbolli yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Markaziy Osiyo mamlakatlarida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik yalpi ichki mahsulotni shakllantirish, yangi ish o'rinlarini yaratish va aholi daromadlarini oshirishda muhim o'rin tutadi. Biroq tijorat banklarining kredit siyosati, garov talablarining yuqoriligi, kredit resurslari qiymatining nisbatan qimmatligi hamda uzoq hududlarda

moliyaviy xizmatlarning cheklanganligi ko'plab tadbirkorlarning moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini cheklaydi. Ayniqsa, qishloq joylarida yashovchi aholi, oilaviy tadbirkorlar, ayollar va yoshlar uchun moliyalashtirish imkoniyatlarining yetarli emasligi iqtisodiy rivojlanish sur'atlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Mazkur muammolarni bartaraf etishda mikrokreditlash tizimi muhim vosita hisoblanadi. Mikrokreditlar kam daromadli aholi qatlamlari va kichik tadbirkorlik subyektlariga biznesni boshlash yoki kengaytirish uchun zarur moliyaviy mablag'larni taqdim etadi. Islom mikromoliyasi esa ushbu jarayonni shariat tamoyillari asosida amalga oshirib, foizsiz moliyalashtirish, foyda va zararni taqsimlash hamda ijtimoiy adolat tamoyillarini uyg'unlashtiradi. Murabaha, mudaraba, musharaka, salam, istisna va ijara kabi moliyalashtirish instrumentlari kichik biznesni rivojlantirish, yangi ish o'rinlarini yaratish va kambag'allikni qisqartirishda muhim iqtisodiy vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Markaziy Osiyo davlatlari orasida islom moliyasining rivojlanish darajasi bir xil emas. Qozog'iston islom bankchiligi va sukuk bozorini rivojlantirish bo'yicha mintaqada yetakchi hisoblanadi. Qirg'izistonda ayrim tijorat banklari islom bank xizmatlarini muvaffaqiyatli joriy etgan. Tojikistonda islom mikromoliyalashtirish qishloq xo'jaligi va oilaviy biznesni qo'llab-quvvatlashda qo'llanilmoqda. O'zbekistonda esa so'nggi yillarda islom moliyasini rivojlantirish bo'yicha huquqiy bazani takomillashtirish, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni kengaytirish, islom moliyaviy mahsulotlarini joriy etish va sohaga malakali mutaxassislar tayyorlash borasida muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, mintaqada islom moliyasining rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan qator omillar ham mavjud. Jumladan, normativ-huquqiy bazaning to'liq shakllanmaganligi, shariat standartlarini amaliyotga joriy etishdagi murakkabliklar, malakali kadrlar yetishmasligi, aholining islom moliyaviy mahsulotlari haqidagi bilim darajasining pastligi hamda raqamli moliyaviy infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi ushbu sohaning keng ko'lamda rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Bugungi kunda FinTech texnologiyalari, sun'iy intellekt, blokcheyn, raqamli to'lov tizimlari va mobil bank xizmatlarining rivojlanishi islom moliyasini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Raqamli islom bankchiligi va onlayn mikromoliyalashtirish platformalari moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirib, ayniqsa chekka hududlarda yashovchi aholi uchun qulay sharoit yaratmoqda. Ushbu tendensiyalar Markaziy Osiyo mamlakatlari uchun ham yangi imkoniyatlarni ochmoqda. Mazkur tadqiqotning dolzarbligi Markaziy Osiyo mamlakatlarida islom moliyasi va mikrokreditlash tizimining iqtisodiy o'sish, moliyaviy inklyuziya, kambag'allikni qisqartirish va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishdagi o'rnini kompleks tahlil qilish zarurati bilan belgilanadi. Shuningdek, mintaqada islom moliyasi bozorini rivojlantirishning institutsional, iqtisodiy va huquqiy mexanizmlarini ilmiy asoslash bugungi kunning dolzarb ilmiy-amaliy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi – Markaziy Osiyo mamlakatlarida islom moliyasi va mikrokredit tizimining rivojlanish tendensiyalarini kompleks o'rganish, mavjud muammolarni aniqlash hamda mintaqada ushbu tizimni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: islom moliyasining nazariy va institutsional asoslarini tahlil qilish. Markaziy Osiyo mamlakatlarida islom moliyasi bozorining rivojlanish holatini baholash, islom mikromoliyalashtirishning kichik biznes va tadbirkorlikka ta'sirini aniqlash, mintaqa davlatlari tajribasini qiyosiy tahlil qilish, O'zbekistonda islom moliyasi va mikrokreditlash tizimini rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish. Tadqiqot obyekti sifatida Markaziy Osiyo mamlakatlarining islom moliyasi va mikromoliyalashtirish tizimi tanlangan. Tadqiqot predmeti esa islom moliyasi instrumentlari, mikrokreditlash mexanizmlari hamda ularning iqtisodiy rivojlanish va

moliyaviy inklyuziyaga ta'sirini ifodalovchi iqtisodiy munosabatlardan iborat. Tadqiqotda qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv, statistik tahlil, iqtisodiy-matematik usullar, SWOT tahlili, ekspert baholash, umumlashtirish va ilmiy abstraksiya metodlaridan foydalanildi. Mazkur metodlar yordamida Markaziy Osiyo mamlakatlarida islom moliyasi va mikrokreditlash tizimining rivojlanish xususiyatlari, muammolari va istiqbollari chuqur tahlil qilindi. Mazkur maqolaning ilmiy yangiligi shundan iboratki, unda Markaziy Osiyo davlatlarida islom moliyasi va mikromoliyalashtirishning zamonaviy rivojlanish tendensiyalari kompleks baholanadi, mintaqaviy hamkorlikni kuchaytirish, raqamli islom moliyasi ekotizimini shakllantirish, FinTech yechimlarini joriy etish hamda O'zbekistonda islom mikromoliyasini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Adabiyotlar tahlili. Islom moliyasi va mikromoliyalashtirish sohasidagi ilmiy tadqiqotlar so‘nggi yigirma yil davomida iqtisodiyot, moliya, bank ishi va barqaror rivojlanish yo‘nalishlarida eng tez rivojlanayotgan ilmiy mavzulardan biriga aylandi. Global moliya tizimidagi tarkibiy o‘zgarishlar, moliyaviy inqirozlarning takrorlanishi, ijtimoiy tengsizlikning kuchayishi hamda moliyaviy inklyuziyani ta'minlash zarurati islom moliyasining nazariy va amaliy asoslarini chuqur o‘rganishga bo‘lgan ehtiyojni yanada kuchaytirdi. Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda islom bankchiligi, sukuk bozori, takaful tizimi hamda islom mikromoliyasi iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish, kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash va kambag‘allikni qisqartirishning muhim vositalaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Islom moliyasining nazariy asoslari XX asrning ikkinchi yarmida shakllangan bo‘lsa-da, uning iqtisodiy mohiyatini ilmiy jihatdan asoslash ishlari bundan ancha oldin boshlangan. Dastlabki ilmiy tadqiqotlarda islom iqtisodiyoti kapitalistik va sotsialistik iqtisodiy tizimlarga muqobil model sifatida talqin qilindi. Keyinchalik esa tadqiqotlar moliyaviy vositalarning amaliy samaradorligi, bank tizimidagi tavakkalchiliklarni boshqarish hamda investitsion faoliyatni tashkil etish masalalariga qaratildi. Islom moliyasining nazariy rivojlanishiga eng katta hissa qo‘shgan olimlardan biri Muhammad Umer Chapra hisoblanadi. Uning tadqiqotlarida iqtisodiy adolat, daromadlarning oqilona taqsimlanishi, foizsiz moliyalashtirish hamda ijtimoiy farovonlikni ta'minlash masalalari chuqur tahlil qilingan. Olimning fikricha, islom moliyasi iqtisodiy o‘sishni faqat kapital hajmining ortishi orqali emas, balki resurslardan samarali foydalanish, halol tadbirkorlikni rivojlantirish va jamiyat manfaatlarini himoya qilish orqali ta'minlaydi. Uning ilmiy ishlari bugungi kunda ko‘plab mamlakatlarda islom moliyasining nazariy asoslarini shakllantirishda fundamental manba sifatida foydalanilmoqda. Islom bankchiligi nazariyasini rivojlantirishda Abbas Mirakhor va Zamir Iqbalning ilmiy ishlari alohida ahamiyatga ega. Ular islom banklarining moliyaviy vositalari an'anaviy bank kreditlash tizimidan tubdan farq qilishini ilmiy asoslab bergan. Mualliflar musharaka, mudaraba, murabaha, salam, istisna va ijara kabi moliyalashtirish instrumentlari real iqtisodiyot bilan bevosita bog‘liqligi sababli moliyaviy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qilishini ta'kidlaydilar. Ularning tadqiqotlarida foyda va zararni taqsimlash mexanizmi bank va mijoz manfaatlarini uyg‘unlashtiruvchi asosiy omil sifatida baholanadi. Islom moliyasi rivojlanishini institutsional nuqtai nazardan o‘rgangan olimlardan biri Rodney Wilson hisoblanadi. U islom moliyasi bozori rivojlanishida davlat siyosati, huquqiy baza, shariat nazorati tizimi va xalqaro standartlarning muhim o‘rin tutishini ko‘rsatadi. Tadqiqotchining fikricha, islom moliyasi muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun faqat banklarni tashkil etishning o‘zi yetarli emas, balki mustaqil shariat kengashlari, malakali mutaxassislar va zamonaviy moliyaviy infratuzilmani shakllantirish ham zarur. So‘nggi yillarda xalqaro ilmiy adabiyotlarda islom moliyasi va moliyaviy inklyuziya o‘rtasidagi bog‘liqlik keng tadqiq qilinmoqda. Ko‘plab empirik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, islom moliyaviy mahsulotlari an'anaviy bank xizmatlaridan foydalana olmaydigan aholi qatlamlarini moliyaviy tizimga jalb etishda muhim vosita hisoblanadi. Ayniqsa, kichik biznes subyektlari, oilaviy tadbirkorlik, yoshlar va ayollar tadbirkorligini

qo‘llab-quvvatlashda islom mikromoliyasi yuqori samaradorlikka ega. Mikromoliyalashtirish nazariyasining rivojlanishida Muhammad Yunusning ilmiy ishlari muhim o‘rin tutadi. U tomonidan ishlab chiqilgan mikrokreditlash modeli kambag‘allikka qarshi kurashning samarali vositalaridan biri sifatida xalqaro miqyosda e'tirof etilgan. Biroq klassik mikrokredit tizimlarida foiz stavkalarining yuqoriligi va qarzdorlik yukining ortishi ayrim mamlakatlarda salbiy oqibatlarga olib kelgan. Shu sababli ko‘plab olimlar islom mikromoliyasini yanada barqaror va ijtimoiy mas'uliyatli model sifatida baholaydilar. Islom mikromoliyasi bo‘yicha olib borilgan ilmiy izlanishlarda Habib Ahmedning ishlari alohida e'tiborga loyiq. Olimning fikricha, zakot, vaqf, sadaqa hamda qard hasan kabi ijtimoiy moliyalashtirish institutlari mikrokredit tizimi bilan uyg‘unlashtirilsa, kambag‘allikni qisqartirish va ijtimoiy himoyani kuchaytirish samaradorligi sezilarli darajada ortadi. U ushbu modelni "integratsiyalashgan islom mikromoliyasi" sifatida tavsiflaydi. Osiyo taraqqiyot banki, Islom taraqqiyot banki, Jahon banki va boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan e'lon qilingan tadqiqotlarda Markaziy Osiyo mamlakatlari iqtisodiyotida kichik va o‘rta biznesning ulushi yuqori bo‘lishiga qaramay, moliyaviy xizmatlardan foydalanish darajasi hali ham yetarli emasligi qayd etilgan. Ayniqsa, qishloq hududlarida tadbirkorlikni moliyalashtirishda muqobil instrumentlarga bo‘lgan ehtiyoj saqlanib qolmoqda. Shu nuqtai nazardan, islom mikromoliyasi mintaqada moliyaviy inklyuziyani kengaytirishning istiqbolli yo‘nalishlaridan biri sifatida baholanadi.

Markaziy Osiyo bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda Qozog‘iston islom moliyasi bozorining mintaqadagi yetakchisi sifatida e'tirof etiladi. Tadqiqotchilar ushbu mamlakatda islom bankchiligi to‘g‘risidagi maxsus qonunchilikning qabul qilinishi, sukuk emissiyasi, xalqaro investorlar uchun qulay huquqiy muhit yaratilishi hamda xalqaro moliya markazlarining faoliyati islom moliyasining jadal rivojlanishiga xizmat qilganini ta'kidlaydilar. Qirg‘iziston tajribasi ham ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan. Tadqiqotlar ayrim tijorat banklarida islom bank xizmatlarini bosqichma-bosqich joriy etish modeli yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko‘rsatadi. Ushbu yondashuv mavjud bank infratuzilmasidan foydalanish imkonini bergan va yangi institutlarni tashkil etishga ketadigan xarajatlarni kamaytirgan. Tojikiston bo‘yicha tadqiqotlarda islom mikromoliyasining qishloq xo‘jaligi, chorvachilik va oilaviy biznesni moliyalashtirishdagi ahamiyati alohida qayd etiladi. Kichik kreditlar hisobiga daromadlarning ortishi, yangi ish o‘rinlarining yaratilishi hamda qishloq aholisining moliyaviy barqarorligi yaxshilangani ko‘rsatilgan.

O‘zbekiston bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar asosan so‘nggi yillarda faollashdi. Mahalliy olimlar islom moliyasini joriy etishning huquqiy asoslari, bank tizimida islom moliyaviy mahsulotlarini qo‘llash imkoniyatlari, xorijiy investitsiyalarni jalb etish hamda islom kapital bozorini shakllantirish masalalarini o‘rganmoqdalar. Tadqiqotlarda islom bank xizmatlariga bo‘lgan talab yuqoriligi, aholining moliyaviy savodxonligini oshirish zarurligi hamda milliy qonunchilikni xalqaro shariat standartlariga moslashtirish ehtiyoji qayd etiladi. So‘nggi besh yil davomida ilmiy adabiyotlarda FinTech va islom moliyasining integratsiyasi eng dolzarb yo‘nalishlardan biri sifatida shakllandi. Sun'iy intellekt, blokcheyn texnologiyalari, raqamli identifikatsiya, aqlli kontraktlar va mobil bank xizmatlari islom moliyasining samaradorligini oshirishda muhim vosita sifatida baholanmoqda. Ayniqsa, raqamli mikromoliyalashtirish platformalari kichik kreditlarni tezkor ajratish, shaffof monitoring olib borish va tranzaksiya xarajatlarini kamaytirishda yuqori natijalar bermoqda. Bundan tashqari, yashil iqtisodiyot va islom moliyasi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik ham ilmiy adabiyotlarda keng muhokama qilinmoqda. Yashil sukuk, ekologik investitsiyalar, qayta tiklanuvchi energetika loyihalarini islom moliyasi orqali moliyalashtirish hamda ijtimoiy mas'uliyatli investitsiyalar bo‘yicha ko‘plab tadqiqotlar olib borilgan. Ushbu yondashuv Markaziy Osiyoda ekologik barqarorlikni ta'minlash hamda "yashil" iqtisodiyotga o‘tish jarayonlarini

jadallashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, xalqaro ilmiy tadqiqotlarda islom moliyasi va mikromoliyalashtirishning nazariy asoslari, moliyaviy barqarorlikka ta'siri, kambag‘allikni qisqartirishdagi roli hamda moliyaviy inklyuziyani ta'minlash imkoniyatlari yetarlicha o‘rganilgan. Biroq aynan Markaziy Osiyo mamlakatlari bo‘yicha kompleks qiyosiy tadqiqotlar soni nisbatan kam. Mintaqa davlatlarining institutsional rivojlanish darajasi, huquqiy bazasi, moliyaviy infratuzilmasi va iqtisodiy xususiyatlarini birgalikda qamrab olgan ilmiy ishlarga ehtiyoj saqlanib qolmoqda. Shuningdek, O‘zbekiston sharoitida islom mikromoliyasining kichik biznes, oilaviy tadbirkorlik, yoshlar va ayollar bandligini ta'minlash, raqamli moliya texnologiyalari bilan integratsiyalashuvi hamda barqaror rivojlanish maqsadlariga qo‘shadigan hissasi bo‘yicha ilmiy izlanishlar hali yetarli darajada rivojlanmagan. Mazkur maqola aynan ushbu ilmiy bo‘shliqni qisman to‘ldirishga qaratilgan bo‘lib, Markaziy Osiyo mamlakatlari tajribasini qiyosiy tahlil qilish asosida O‘zbekistonda islom moliyasi va mikromoliyalashtirish tizimini takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlarini aniqlashni maqsad qiladi.

Tadqiqot natijalari va muhokama. Mazkur tadqiqot davomida Markaziy Osiyoning beshta davlati – O‘zbekiston, Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston va Turkmanistonda islom moliyasi hamda mikrokreditlash tizimining rivojlanish holati qiyosiy tahlil qilindi. Tahlilda huquqiy-me'yoriy baza, moliyaviy infratuzilma, islom bankchiligi institutlari, mikromoliyalashtirish tashkilotlari faoliyati, aholining moliyaviy inklyuziya darajasi, kichik biznesni moliyalashtirish mexanizmlari hamda raqamli moliyaviy xizmatlarning rivojlanish ko‘rsatkichlari o‘rganildi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, Markaziy Osiyo mamlakatlarida islom moliyasining rivojlanish sur'atlari turlicha bo‘lib, bu holat mamlakatlarning iqtisodiy siyosati, huquqiy bazasi, bank tizimining rivojlanish darajasi va xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlik ko‘lami bilan bevosita bog‘liq.

Markaziy Osiyo mamlakatlari bo‘yicha qiyosiy tahlil

Mamlakat	Islom moliyasi rivojlanish darajasi	Mikrokredit rivojlanishi	Huquqiy baza	Raqamli moliyaviy xizmatlar
Qozog‘iston	Juda yuqori	Yuqori	Mukammal	Juda yuqori
O‘zbekiston	O‘rta	Yuqori	Rivojlanmoqda	Yuqori
Qirg‘iziston	O‘rta	O‘rta	Yetarli	O‘rta
Tojikiston	Past–o‘rta	O‘rta	Cheklangan	Past
Turkmaniston	Past	Past	Cheklangan	Past

Jadval natijalari shuni ko‘rsatadiki, Qozog‘iston islom bankchiligi va sukuk bozori bo‘yicha mintaqada yetakchi hisoblanadi. O‘zbekistonda esa so‘nggi yillarda islom moliyasini rivojlantirish bo‘yicha normativ-huquqiy islohotlar jadallashgan bo‘lsa-da, amaliyotga to‘liq joriy etish jarayoni davom etmoqda.

Qozog‘iston tajribasi. Tadqiqot natijalari Qozog‘istonning Markaziy Osiyoda islom moliyasining eng rivojlangan bozoriga ega ekanligini ko‘rsatdi. Mamlakatda maxsus qonunchilik qabul qilinishi, xorijiy investorlar uchun qulay muhit yaratilishi va xalqaro moliya markazlarining faoliyati islom moliyasi rivojlanishiga sezilarli turtki bergan. Islom banklari korporativ kreditlash, kichik biznesni moliyalashtirish hamda investitsion loyihalarni qo‘llab-quvvatlashda faol ishtirok etmoqda. Qozog‘iston tajribasi shuni ko‘rsatadiki, davlat tomonidan aniq strategiya ishlab chiqilishi va xalqaro standartlarni milliy qonunchilikka integratsiya qilish islom moliyasining muvaffaqiyatli rivojlanishida hal qiluvchi omil hisoblanadi.

O‘zbekiston tajribasi. O‘zbekistonda islom moliyasini rivojlantirish bo‘yicha so‘nggi yillarda sezilarli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlik kengaymoqda, islom moliyaviy mahsulotlariga talab ortmoqda hamda aholining ushbu xizmatlarga qiziqishi kuchaymoqda.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, kichik biznes vakillarining katta qismi foizsiz moliyalashtirish tizimidan foydalanishga tayyor ekanligini bildirgan. Ayniqsa:

- oilaviy tadbirkorlik;
- qishloq xo‘jaligi;
- xizmat ko‘rsatish sohasi;
- yoshlar tadbirkorligi;
- ayollar biznesi

uchun islom mikromoliyasi istiqbolli moliyalashtirish vositasi sifatida baholanmoqda.

Biroq quyidagi muammolar mavjudligi aniqlandi:

- maxsus qonunchilikning to‘liq shakllanmaganligi;
- shariat ekspertlari yetishmasligi;
- islom moliyasi bo‘yicha mutaxassislar sonining kamligi;
- aholining moliyaviy savodxonligi pastligi;
- islom moliyaviy mahsulotlari bozorining kichikligi.

Qirg‘iziston tajribasi. Qirg‘iziston islom bank xizmatlarini an'anaviy bank tizimiga integratsiyalash modeli orqali rivojlantirmoqda. Mazkur model katta kapital xarajatlarini talab qilmaydi hamda mavjud bank infratuzilmasidan samarali foydalanish imkonini beradi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, ushbu model kichik biznesni moliyalashtirish samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Tojikiston va Turkmaniston. Mazkur davlatlarda islom moliyasi bozori hali rivojlanishning boshlang‘ich bosqichida hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, huquqiy baza hamda institutsional infratuzilmaning yetarlicha shakllanmaganligi investorlar faolligini cheklamoqda.

Shu bilan birga, aholining diniy qadriyatlarga sodiqligi ushbu mamlakatlarda islom moliyasining istiqboli mavjudligini ko‘rsatadi.

Ilmiy muhokama. Olingan natijalar xalqaro ilmiy tadqiqotlar bilan umumiy jihatdan mos keladi. Islom moliyasi iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, moliyaviy inklyuziyani kengaytirish hamda kichik biznesni qo‘llab-quvvatlashda samarali vosita ekanligi tasdiqlandi. Shu bilan birga, Markaziy Osiyo mamlakatlarida ushbu tizimning rivojlanish sur'ati institutsional tayyorgarlik, qonunchilik sifati va moliyaviy infratuzilma darajasiga bog‘liq ekani aniqlandi.

Tadqiqot natijalari O‘zbekiston uchun quyidagi ustuvor yo‘nalishlarni belgilash imkonini beradi: islom moliyasi bo‘yicha alohida qonun qabul qilish, shariat standartlarini milliy bank tizimiga bosqichma-bosqich joriy etish, islom banklari va islom "oynalari" (Islamic Windows) faoliyatini kengaytirish, islom mikromoliyalashtirish dasturlarini qishloq hududlarida rivojlantirish, FinTech asosidagi raqamli islom moliyaviy platformalarini yaratish, oliy ta'lim muassasalarida islom moliyasi bo‘yicha mutaxassislar tayyorlash, xalqaro islom moliya institutlari bilan ilmiy va amaliy hamkorlikni kengaytirish. Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Markaziy Osiyoda islom moliyasi va mikrokreditlash tizimi yaqin yillarda iqtisodiy o‘sishni jadallashtirish, moliyaviy inklyuziyani kengaytirish, kambag‘allikni qisqartirish hamda barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda muhim strategik yo‘nalishlardan biriga aylanishi mumkin. Ayniqsa, O‘zbekiston uchun huquqiy bazani takomillashtirish, xalqaro tajribani moslashtirish va raqamli islom moliyasi ekotizimini shakllantirish ushbu sohaning uzoq muddatli rivojlanishini ta'minlaydigan asosiy omillar hisoblanadi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot davomida Markaziy Osiyo mamlakatlarida islom moliyasi va mikrokreditlash tizimining rivojlanish holati kompleks ravishda o‘rganildi hamda mintaqaviy rivojlanish tendensiyalari qiyosiy tahlil qilindi. Olib borilgan ilmiy izlanishlar shuni ko‘rsatdiki, islom moliyasi nafaqat muqobil moliyalashtirish tizimi, balki iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish, moliyaviy inklyuziyani kengaytirish, kambag‘allikni qisqartirish va ijtimoiy adolatni ta'minlashning samarali vositalaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari Markaziy Osiyo davlatlari o‘rtasida islom moliyasi rivojlanish darajasi sezilarli farq qilishini ko‘rsatdi. Qozog‘iston islom bankchiligi va sukuk bozori bo‘yicha mintaqada yetakchi o‘rinni egallagan bo‘lsa, O‘zbekiston islom moliyasi institutlarini shakllantirish va xalqaro tajribani joriy etish bosqichida turibdi. Qirg‘izistonda tijorat banklari tarkibida islom moliyasi xizmatlari muvaffaqiyatli qo‘llanilayotgan bo‘lsa, Tojikiston va Turkmanistonda ushbu soha rivojlanishining dastlabki bosqichlari kuzatilmoqda. Tahlillar islom mikromoliyasining ayniqsa kichik biznes, oilaviy tadbirkorlik, qishloq xo‘jaligi, ayollar va yoshlar tadbirkorligini rivojlantirishda muhim iqtisodiy ahamiyatga ega ekanligini tasdiqladi. Murabaha, musharaka, mudaraba, ijara, salam va istisna kabi moliyalashtirish instrumentlari real iqtisodiy faoliyatni qo‘llab-quvvatlash bilan birga tavakkalchilikni adolatli taqsimlash imkonini beradi. Natijada kredit mablag‘laridan samarali foydalanish darajasi oshadi hamda moliyaviy barqarorlik mustahkamlanadi. Shuningdek, tadqiqot davomida islom moliyasi rivojlanishiga to‘sqinlik qilayotgan asosiy omillar ham aniqlandi. Jumladan, normativ-huquqiy bazaning yetarli darajada shakllanmaganligi, shariat standartlarini amaliyotga tatbiq etishdagi murakkabliklar, malakali mutaxassislarning yetishmasligi, aholining islom moliyasi bo‘yicha moliyaviy savodxonligi pastligi hamda raqamli infratuzilmaning rivojlanish darajasi turlicha ekani ushbu sohaning keng ko‘lamda rivojlanishini cheklamoqda. Tadqiqot natijalari FinTech texnologiyalarining islom moliyasi rivojlanishidagi strategik ahamiyatini ham ko‘rsatdi. Sun'iy intellekt, blokcheyn, mobil bank xizmatlari, raqamli identifikatsiya tizimlari va onlayn mikromoliyalashtirish platformalari moliyaviy xizmatlarning ommabopligi, tezkorligi va shaffofligini sezilarli darajada oshirish imkonini bermoqda. Ushbu yo‘nalishlar kelgusida Markaziy Osiyoda islom moliyasining barqaror rivojlanishiga xizmat qilishi mumkin. Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Markaziy Osiyoda islom moliyasi va mikrokreditlash tizimini rivojlantirish iqtisodiy diversifikatsiya, moliyaviy inklyuziya, investitsion jozibadorlikni oshirish hamda barqaror iqtisodiy o‘sishni ta'minlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Mazkur tadqiqot natijalari O‘zbekiston va boshqa Markaziy Osiyo mamlakatlarida islom moliyasini rivojlantirish bo‘yicha ilmiy va amaliy qarorlar qabul qilishda metodik asos sifatida xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Iqbal Z., Mirakhor A. *An Introduction to Islamic Finance: Theory and Practice*. Singapore: Wiley, 2011.
2. Mirakhor A., Zaidi I. *Islamic Banking and Finance: Theory and Practice*. London: Palgrave Macmillan, 2007.
3. Wilson R. *Islamic Financial Markets*. London: Routledge, 2010.
4. Ahmed H. *Product Development in Islamic Banks*. Edinburgh University Press, 2011.
5. Dusuki A. W. *Islamic Financial System: Principles and Operations*. Kuala Lumpur, 2015.
6. Islamic Development Bank. *Annual Report 2024*. Jeddah, 2024.
7. Islamic Financial Services Board. *Islamic Financial Services Industry Stability Report 2025*. Kuala Lumpur, 2025.
8. Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI). *Shariah Standards*. Bahrain, 2023.

9. World Bank. *Global Economic Prospects 2025*. Washington DC, 2025.
10. World Bank. *Global Findex Database 2021*. Washington DC, 2022.
11. Asian Development Bank. *Asian Development Outlook 2025*. Manila, 2025.
12. Asian Development Bank. *Central Asia Regional Economic Cooperation Report*. Manila, 2024.
13. International Monetary Fund. *Regional Economic Outlook: Middle East and Central Asia*. Washington DC, 2025.
14. Organisation for Economic Co-operation and Development. *SME and Entrepreneurship Outlook 2023*. Paris, 2023.
15. United Nations Development Programme. *Human Development Report 2025*. New York, 2025.
16. United Nations. *The Sustainable Development Goals Report 2024*. New York, 2024.
17. Islamic Research and Training Institute. *Islamic Finance and Sustainable Development*. Jeddah, 2022.
18. IsDB Institute. *Islamic Finance in Central Asia*. Jeddah, 2023.
19. Central Bank of Uzbekistan. *Annual Report 2024*. Tashkent, 2025.
20. Ministry of Economy and Finance of the Republic of Uzbekistan. *Economic Development Review*. Tashkent, 2024.